

Жаксы менен дус болса
Басына күнлер туўғанда,
Достым деп жылап барғанда,
Жаксы сөзин бир айтып,
Капа кеўлин шадлайды
Жаман менен дус болсаң,
Басыңа саўда түскенде,
Достым деп жылап барғанда,
Зәлели тийер маған деп,
Өзиниң басын қорғайды,
Қуры тил менен алдайды.

Буннан тысқары, термелерде балалар тәрбиясында жәмийетлик өлшемлерге туўры келмейтуғын жат нәрселерди қаралаў, оның зиянлы тәреплерин ашып бериў менен бирге оларды туўрылыққа, ҳадаллыққа тәрбиялайды. Айырым термелерде балалардың ойлаў қәбилетлиги раўажландырыў мақсетинде есап-санақ арқалы тәжирийбеде сыналған адам турмысында көп ушырасатугын нәрселер ҳаққында айта келип, не нәрсениң жаман екенлигин ашып береді.

Мысалы: Бир дегенде не жаман,
Билимсіз өскен ул жаман,
Еки дегенде не жаман,
Елеўсиз келген жаў жаман,
Үш дегенде не жаман,
Үшкілсиз пишкен тон жаман ҳәм т.б.

Термелерде ата-ананың баласына деген меҳир-мухаббаты, қыйын жағдайларда бирин-бири қуўатлаўлары тымсаллар арқалы бериледи. Мәселен:

Қаршыға қустың баласы,
Қайында болар уясы,
Қайыңның басын жел қақса,
Қайғыда болар анасы

Әдетте, термелер жыраўлардың қайта ислеўи арқалы жетилистирилип барылады ҳәм өз алдына жанр сыпатында қәлиплесип барған.

Сондай-ақ, қарақалпақ балалар фольклорында аталар тилинен айтылатуғын жанрлардың бири термишлер есапланады. Термишлер термелер сыяқлы жүйели сөзлерден алынып бесик жасындағы балаларға арнап айтылады. Термишлерде ақыл-нәсият формасында балаларды келешекте жақсы инсанлар болып жетилисиўинде ата-ана менен балалары арасындағы меҳир-мухаббат туйғыларының баян етилиўи арқалы жас әўлад тәрбиясындағы көплеген унамлы мәселелер сөз етиледі ҳәм усылар арқалы оларды хәр тәреплеме жетик инсанлар етип тәрбиялаўға хәрекет етеді.

Термелер ҳәм термишлер өз тыңлаўшыларына терең тәсир етеді, оны ықлас пенен тыңлайды, ондағы айтылған ақыл сөзлер адамлардың бай тәжирийбесинен дөреген, оның ең жақсы үлгилери ҳәзирги күнде де балалар тәрбиясында үлкен тәрбиялық әҳмийетке ийе.

Әдебиятлар

1. Әмирлан С.Е. Дәстүрий балалар фольклоры мәселеси Нәжим Дәўқараев нәзеринде. Вестник №1. –Нөкис: 2016.
2. Балалар сөз өнери ҳәм ойынлары. Қарақалпақ фольклоры. 100-том. -Нөкис: 2015.
3. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. 2-том. –Нөкис: 1977.
4. Қаримов И. Жаңаша ойлаў – дәўир талабы. –Нөкис: 1997, 3-б.
5. Максетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дәретпелери. –Нөкис: 1996.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпақ халқ балалар фольклори намуналаридан фойдаланиб кичик мактаб ёши балаларининг мустақил фикрлашини ривожландыриш масалалари ёритилиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются материалы детского народного фольклора и показана их роль в развитии свободного мышления у детей младшего возраста.

SUMMARY

The author of the studies the materials of childrens` national Karakalpak folklore and shows their role in the development of the critical thinking of school children.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАТНИИ ЎҚИШ ВА ТУШУНИШ СИФАТИНИ PIRLS АСОСИДА БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ

Н.Абдувалитов - катта ўқитувчи

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: бола шахси, ахборот алмашиш компетенцияси, ўқиш саводхонлиги, матн, PIRLS баҳолаш дастури, PIRLS баҳолаш дастури асосидаги тест топшириқлари.

Ключевые слова: личность ребёнка, компетенция обмена информацией, культура чтения, текст, программа оценки PIRLS, тестовые задания основанные на программе оценки PIRLS.

Key words: child's personality, information sharing competence, reading culture, text, PIRLS assessment program, test tasks based on the PIRLS assessment program.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”да умумий ўрта таълим муассасаларида таълим-тарбия сифатини тубдан такомиллаштириш борасидаги вазифалардан бири сифатида халқаро талабларга мос равишда ўқувчи шахсини ривожлантиришга йўналтирилган таълим методологиясини амалиётга жорий этишмасаласи кун тартибига қўйилиши бошланғич таълим тизимига ҳам янгича ёндашувни тақоза этади.

Бола шахсини ҳар томонлама ривожлантиришга мактабгача таълим ташкилотида пойдевор қўйилса, ундан кейин бошланғич таълим тизимида шакллантиришга йўналтирилади. Шунинг учун ҳам бошланғич таълим – ўқувчи ҳаётида муҳим ўрин тутди. Бошланғич синфларда – ахборот алмашиш компетенциясининг шакллантирилиши таълим сифатига жиддий таъсир кўрсатади. Бошланғич синф ўқувчиларининг ахборот алмашиши компетенцияси асосан “Ўқиш” дарсларида амалга оширилади. Шунга кўра, ўқувчилар-

нинг ўқиш саводхонлигини ривожлантириш ўқитувчидан замановий ўқитиш шакллари, метод ва усуллари ўринли қўллашни талаб этади. Ўқитувчи шу жараёнда ўқувчиларни матн билан ишлаш, ахборотни ўзлаштириш, уни қайта ишлаб узатиш ҳамда ўзларини қизиқтирган саволларга жавоб топишга ўргатади. Шу аснода ўқувчилар ўзлаштирган билимлар баҳоланади.

Бугунги кунда жаҳон таълим тизимида ўқувчиларнинг билим сифатини баҳолашда миллий дастурлардан ташқари халқаро баҳолаш дастурлари ҳам кенг қўлланилмоқда. Жаҳон миқёсида бошланғич синф ўқувчиларининг матни ўқиш ва тушуниш даражасини аниқлаш бўйича ҳар беш йилда бир марта ўтказиладиган PIRLS дастури ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу дастур 2001 йилдан фаолият кўрсатиб келмоқда.

PIRLS дастури бўйича кўзда тутилган мақсад дунё мамлакатларининг бошланғич синфларида ўқувчиларнинг матни ўқиш ва тушуниш даражасини тенглаштириш ҳамда миллий таълим тизимида ўқиш саводхонли-

гини ривожлантиришдан иборатдир. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, “Ўқиш саводхонлиги” бола шахсининг комил инсон бўлиб шаклланиши ваўз мақсадига эриши йўлида имкониятлар эшиги очилишининг асосий шаклидир.

Дастурдан кўзда тутилган мақсад бошланғич синф битирувчиларининг матнни ўқиш ва тушуниш саводхонлигини қуйидаги мезонлар асосида аниқлашдан иборат.

- * тест топшириқлари;
- * ўқувчилар учун саволнома;
- * ўқитувчилар учун саволнома;
- * мактаб маъмурияти учун саволнома;
- * ота-оналар учун саволнома.

Тест топшириқларида ҳар бир ўқувчи учун алоҳида буклет ясалади ва асосан иккита матн берилди. Биринчи матн – бадиий адабиёт намуналаридан (эртақ, ҳикоя, шеър), иккинчи матн ахборот алмашишга доир (асосан ҳайвон ва қушлар ҳақидаги) матнлардан ташкил топади. Ҳар бир матн юзасидан 14-16та топшириқ тузилади. Ўқувчиларга топшириқни бажариш учун 80 дақиқа вақт ажратилади. Топшириқлар икки хил кўринишда: очиқ ва ёпиқ шаклда берилди. Ушбу топшириқлар ўқувчининг матнни тушуниш даражаси ва сифатини баҳолашга ёрдам беради.

Ўқувчилар учун саволномада асосан ўқувчиларнинг оиласида ва мактабда яратилган шароит ҳақида маълумотга эга бўлиш учун саволлар тарқатилади. Унга кўра, оилада китоб жавони бор ёки йўқлиги, ундаги китобларнинг сони, мактаб ҳаёти ҳақида ўқувчи ва ота-она ўртасида суҳбат, ўқувчи ҳаётида мактаб билан боғлиқ маълумотлар ёритилади.

Ўқитувчилар учун саволномада бошланғич синф ўқитувчиларининг ўзлари фаолият кўрсатадиган мактабнинг ўзига хослиги, умумий фаолияти ва ўз фаолиятдан қониқиши ёки қониқмаслиги ҳақидаги маълумотлар ўз аксини топади.

Мактаб маъмурияти учун саволномада мактабнинг моддий-техник базаси, мактабда яратилган шароитларга ота-оналарнинг муносабати, мактаб педагог жамоси билан мактаб маъмурияти ўртасидаги муносабат ва таълим жараёнининг ўзга хос жиҳатларини билиш имкониятини беради.

Ота-оналар учун саволномада асосан ота-оналарнинг мактаб шароитидан қониқиши ёки қониқмаслиги, ўқитиш сифати ва ўқувчиларнинг таълим-тарбия олишида мактабгача таълим ҳамда бошланғич таълимнинг ўрни ҳақидаги саволларни ўз ичига қамраб олади.

Бугунги кунда бошланғич синфлардан бошлаб миллий адабиётимизнинг дурдоналари билан бир қаторда жаҳон адабиёти намуналари ҳам ўқитилади. Умуман умумий ўрта таълим мактабларида жаҳон адабиёти намуналарини ўқитиш масаласи кеча ва бугун ўртага қўйилаётган масала эмас. У илгари ҳам жаҳон адабиёти намуналари ёки қардош халқлар адабиёти намуналари тарзида ўқитиб келинади.

Шу нуқтаи назардан 4-синф “Ўқиш китоби”даги жаҳон болалар адабиёти намуналарининг **PIRLS** дастури асосида ўқитилиш ҳолати билан қизиқиб кўрдик. Мазкур дарслиқда жаҳон болалар адабиёти намуналаридан Х.К.Андерсининг “Болалар гурунги”, Ака-ука Гриммлар “Бир хурмача шавла”, Ф.Эрдинчининг “Рустам” ҳикояси, Ж.Свитнинг “Гуливернинг саёхатлари” (қиссадан парча), Ч.Айтматовнинг “Жимжилок” эртаги каби асарлар ўрин олган. Улардан Ч.Айтматовнинг “Жимжилок” эртаги мазмунини ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражасини аниқлаш мақсадида **PIRLS** дастури асосида тест топшириқлари намунасини ишлаб чиқдик.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда).

Матн бўйича тест топшириқлари: 1. Чол билан кампирнинг туяни сўйишига нима сабаб бўлди?

- А) ейишга гўшт қолмагани учун
- Б) туя ўтга бўкиб қолгани учун
- В) Жимжилокни қутқариш учун
- Д) туя касал бўлганлиги учун

2. Матн таҳлили орқали “Туя ютганини билмайди, қавшаганини билади” матннинг мазмунини тушунтиринг?



3. Бўри Жимжилокни қайси гапи учун ямлаб ютади?

- А) ўзинга қийин бўлади, ит қилиб қўяман сени
- Б) чўпонларни огоҳлантираман
- В) сендан зиғирчаям қўриқмайман
- Д) сен билан дўст бўлганимга пушаймонман

4. “Эй, чўпон, ухлама. Мен ўғри бўриман, қўйларинг қийратгани келаяпман” жумласи нимани англатади? Матн ёрдамида изоҳланг.



5. Матндан ҳолдан тойган бўрининг ҳолатини англатадиган жойини топинг?



6. Қочиб кетаётган бўрининг ҳадеб: “Мени қувиб етинглар” деб бакириши чўпонларни нима учун хайратга солди?

- А) бўрининг чўпонлардан қочиб қутулгани учун
- Б) бўрига чўпонларнинг ета олмаслиги учун
- В) бўрининг чўпонлардан қўрқмаганлиги учун
- Д) бўрининг итга ўхшагани учун

7. Жимжилок қандай бола деб ўйлайсиз. Эртақдан Жимжилокнинг тавсифи берилган ўринларни топинг?



8. Бўрининг “Энди нима қилсам экан, ўз бошимга фалокатни сотиб олдим-ку, қайга бормай, энди менга тинчлик йўқ” деган гапини ўйлаб кўринг? Матндан фойдаланиб, бунинг билан бўрининг нима демоқчи бўлганини аниқланг?



9. Жимжилок бўрининг қорнидан туриб унга нима учун “Тошматнинг қўйларига бор, Бойматга бор, Эрматга бор” деб йўл кўрсатди?

- А) бўрига ачингани учун
- Б) бўрини жазолаш учун
- В) бўрининг жаҳлини чиқариш учун
- Д) бўрининг пушаймон бўлиши учун

10. Жимжилокнинг: “Тошматнинг қўйларига бор, Бойматга бор, Эрматга бор” деган гапларига бўри қандай жавоб қайтаради?

- А) гапларингга кириб бўпман, ундан кўра ўлганим яхши
- Б) гапларингга кириб бўпман, ундан кўра очликда юрганим яхши
- В) гапларингга кириб бўпман, ундан кўра ит бўлганим яхши
- Д) гапларингга кириб бўпман, ундан кўра сендан қутулиш йўлини топганим яхши

Кўринадики, биргина асар матни юзасидан берилган тест топшириқлари бажариш жараёнида ўқувчилар матн мазмунини шунчаки ўзлаштириб қўя қолмайди, балки манга турли жиҳатдан ёндашиш орқали асар сюжети, композицияси, бадиий-эстетик хусусиятларини мукамал ўрганади, мустақил фикрлаш, ўз фикр-мулоҳазалари юзасидан тегишли хулосалар чиқариш кўникма-малакаларини эгаллайди.

2. Матчионов С., Шожалилов А., Фуломова Х., Сариев Ш., Долимов З. Ўқиш китоби. (Умумий ўрта таълим мактабларининг 4-синф учун дарслик). –Тошкент: “Шарк”, 2017.
3. Бошланғич синф ўқувчиларининг матни ўқиш ва тушуниш сифатини баҳолаш. Услубий қўлланма. –Астана: 2015.
4. www.bilim.kz

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада матни ўқиш ва тушуниш сифатини PIRLS халқаро баҳолаш дастури асосида бошланғич синф ўқиш дарсларида жаҳон адабиёти намуналарини ўқитиш ҳолати ёритиб берилган. Жумладан, 4-синф «Ўқиш китобида»ги Ч.Айтматовнинг «Жимжилок» эртаги мазмунини ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражасини аниқлаш мақсадида PIRLS дастури асосида тест топшириқлари намунаси келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье описывается тематическое исследование образцов мировой литературы на уроках чтения в начальной школе, основанное на программе Международной оценки текстового чтения и понимания PIRLS. В частности, образец учебного задания по программе PIRLS был использован в учебнике четвертого класса для определения уровня понимания учениками сказки Ч.Айтматова «Жимжилок».

SUMMARY

This article describes a case study of samples of world literature in reading lessons in elementary school, based on the program for the International Assessment of Text Reading and Understanding PIRLS. In particular, a sample of the PIRLS study assignment was used in a fourth-grade textbook to determine the level of understanding by students of Ch.Aitmatov's fairy tale "Zhimzhilok".

«ШЭРИЯР» ДЭСТАНЫНДА БИЛИМЛЕНДИРИЎ МАСЕЛЛЕРИ

Е.К.Алламбергенов – еркин излениўши

Ўзбекистон атиндаги Нокис мамлекетлик педагогикалык институты

Таянч сўзлар: фольклор асари, били, мактаб, ўқиш, ўқув узлуксизлиги, компьютер технологияси, гавдалантириш, сирли, устоз, одобли, одобсиз, топишмоқ, билимдон.

Ключевые слова: фольклорное произведение, знание, школа, учёба, продолжительность учёбы, компьютерная технология, воображение, талисман, наставник, нравственный, безнравственный, загадка, знаток.

Key words: folklore work, knowledge, school, study, continuation of study, computer technology, imagination, talisman, tutor, voral, immoral, riddle, cognoscenti.

2019-жылдың 31-декабрь күни Ўзбекистон Республикасы Министрлер Кеңесининг №1059 санлы арнайы қарары менен “Ўзликсиз руўхый тәрбия концепциясы” [2] қабылланды. Атап өтилген концепция Ўзбекистон Республикасы Президентининг “Руўхый-ағартыўшылық жумысларының нәтийжелилигин арттырыўдың қосымша илажлары ҳаққында” 2019-жыл 3-майдағы ПҚ-4307 санлы қарары [1] ның орынланыўын тәмийинлеў, сондай-ақ, жасларды өзбетинше турмысқа дүньяға көзқарасы кең, актив пуқаралар етип тәрбиялаў жумысларын буннан былай да жетилистириў мақсетинде қабылланған еди.

Усынылып атырған концепция мазмунында баслаўыш классларда оқыў жылларынан баслап-ақ оқыўшылардағы “билимлердин кенейиўи, терендесиўи, руўхый-әдеп-иқрамлылық көнликпе хәм укыпшылықлардың раўажланыўына” [2] сондай-ақ “өз халқының дәстүрлерине, қәдриятларына қызығыўшылықтың пайда болыўына” да айрықша кеўил бөлинеди.

Жоқарыда атап өтилген “Ўзликсиз руўхый тәрбия концепциясы” менен бирге 1997-жылы қабыл етилген “Қәнигелер таярлаўдың миллий бағдарламасы”н избегиз әмелге асырыў ислери халқымыздың өтмишине, оның миллий қәдриятларын сәўлелендириўи фольклорлық шығармаларға илимий-педагогикалық көз қарастан кеўил бөлиўди талап етеди. Себеби, фольклорлық материаллардың ишинен орын алған қарақалпақ халық дәстандары жасларды хәмме ўақыт илимли, билимли болыўға, Ана-Ўатанды сүйиўге, жоқары әдеп-иқрамлылыққа, кәсип-өнер сырларын терең өзлестириўге, шақырып турады. Усындай фольклорлық шығармалардың бири-қарақалпақ халық дәстаны “Шәрияр” болып есапланады.

«Шәрияр» [4] дәстанының басқа дәстанлардан өзгешелиги-бунда илим-билим, кәсип-өнер сырларын үйрениў ислерине болған ықлас, қызығыўшылық ең баслы орында турады. Дәстанның бас қахарманы Шәрияр менен Әнжим кишкенелигинен баслап билимди ийелеўге қызығады. Олар өзлери белгилеген мақсетлерди иске асырыў жолында ушырасқан хәр қандай кәўип-қәтерлерди жеңип шығады, қыйыншылықларға шыдам береді.

“Педагогика фанидан изохли луғат”та “Билим объектив дүньяны билиў процесининг әмелиятта тастыйықланған нәтийжеси. Объектив ўақиялықтың инсан санасында адекват түринде сәўлелениўи. Ол

күнделик, илимий, эмпирик, теориялық билимлерге ажратылады” [3:71] деп көрсетиледи.

Дәстан материалларында көрсетилиўи бойынша Шахидарап патшаның ҳаялы Гүлшарадан туўылған, бирақ, душпанлардың араласыўы себебинен туўылған ўақтынан баслап-ақ ата-анасынан айрылған Шәрияр менен Әнжим көп қыйыншылықларды басынан кеширип, Шахидараптың елиндеги бийперзент Сасыўар байдың улы-қызы болып тәрбияланады. Балалар жети жасына шекем үйде тәрбияланады. Жети жасына шыққанда, Сасуар балаларды апарып мектепке береді.

Дәстанда баян етилген ўақиялар дәстан дөрелген ўақытлардағы мектептерде мәжбүрий тәлим алыўдың жети жыл етип белгиленгенлигинен дерек береді. Себеби, дәстан мазмунында көрсетилиўинше, Шәрияр менен Әнжим мектепте жети жыл оқыйды. Бул аралықта Шәрияр Әнжимнен, Әнжим Шәриярдан бетер жақсырақ оқып билим алады.

Ҳақыйқатында да, педагогикалық-психологиялық жақтан ойлап қарасаңыз, хеш бир адам туўылған ўақтынан баслап сөйлемейди, күлмейди. Хеш бир адам туўылғанда, әдеплилик ямаса әдепсизлик, жақсы ямаса жаман нышанлары менен туўылмайды. Бирақ, баланы қоршаған дөгергіндеги адамлар балаға қарап сөйлейди, балаға қарап күледі. Оларға әдепли-әдепли, жақсы сөзлердин жәрдемінде тәлим хәм тәрбия береді. Нәтийжеде, балалар есейе келе сөйлейтуғын, күлетуғын, гәпке түсинетуғын, жақсы менен жаманның, әдепли менен әдепсиздин паркын айыра алатуғын болады.

Бул процесс мектепке барған ўақытлары да даўам етеди. Мектепте тәлим берийши устазлары, қандай бала әдепли, жақсы болатуғынлығын, қандай бала әдепсиз, жаман болатуғынлығын зинҳарлап түсиндиреди. Әдепли балалардың ата-ананың, устазларының сөзлерине кулак асатуғынлығын, адам әдеплилердин әдеплиси болыўы ушын мектепте берилетуғын билимлерди терең өзлестириўи кереклигин, бәрқулла өз минез-қулқы хәм оқыўы бойынша өз қатарынан алда болыўға умтылыў дәрқарлығын балаларға хәр күни уктырып барады. Мине, усы нәсиятларды өзлеринде терең өзлестирген «Әнжим Шәриярдан бетер, Шәрияр Әнжимнен бетер, еккиси оқып илимдар молла болды» [4:56]. Нәтийжеде, тек ғана Шәриярдың өзи оқыўын «Әлҳақу-митақасур апарып қақтырып» [4:56] қояды. Енеси ба-